

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кредитно-економічний факультет
(повна назва факультету)

Банківська справа
(повна назва кафедри)

Допустити до захисту
Завідувач кафедри _____
(підпис)
д.е.н., професор Кузнєцова Л.В.
(прізвище та ініціали)
“ ” 20 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності «072 Фінанси, банківська справа та страхування»
(шифр та найменування спеціальності)
за магістерською програмою професійного спрямування
«Управління банками на фінансовому ринку»
(назва магістерської програми)

на тему «Кредитні деривативи як інструмент захисту кредитних ризиків
банку»

Виконав: студент б курсу, групи з
спеціальності
072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
(шифр і назва спеціальності)

Немазенко О.В.
(прізвище та ініціали)

Керівник к.е.н., викл. Шмуратко Я.А.
(прізвище та ініціали)

Рецензент Начальник відділу ММСБ
ФООУ АТ «Ощадбанк» Тесля С.В.
(прізвище та ініціали)

ОДЕСА - 2018 року

АНОТАЦІЯ

Немазенко О.В. «Кредитні деривативи як інструмент захисту кредитних ризиків банку».

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності «072 Фінанси, банківська справа та страхування» за магістерською програмою

(шифр та назва спеціальності)

професійного за спрямування «Управління діяльністю банків на фінансовому ринку».

–

(назва магістерської програм)

Одеський національний економічний університет. – Одеса, 2018.

У роботі розглядаються теоретичні аспекти сутності та методи управління кредитивними ризиками, фактори впливу на рівень кредитного ризику в країні; сутність кредитних деривативів, види та особливості функціонування.

Проаналізовано динаміку світового ринку кредитних деривативів та проблеми його функціонування; динаміка кредитного ризику в банківській системі України та оцінка впливу факторів на рівень кредитного ризику.

Запропоновано методику використання кредитних деривативів у якості інструменту хеджування та мінімізації кредитних ризиків та напрями її застосування з метою управління кредитними ризиками банків та стимулювання розвитку економіки України.

Ключові слова:

похідні фінансові інструменти; кредитний ризик; кредитні деривативи; хеджування кредитних ризиків; фінансування проектів.

ANNOTATION

Nemazenko O.V. «Credit derivatives as a tool for protecting bank credit risks»

Qualifying work on obtaining a master's degree in the specialty

« 072 Finance, Banking and Insurance» under the master's program

(code and name of the specialty)

«Managing the activities of banks in the financial market ».

(title of master program)

– Odessa National Economics University. – Odessa, 2018.

The work deals with the theoretical aspects the essence and methods of credit risk management, factors of influence on the level of credit risk in the country; essence of credit derivatives, types and features of functioning.

Author analysis dynamics of the global market of credit derivatives and problems of its functioning; the dynamics of credit risk in the banking system of Ukraine and the assessment of the impact of factors on the level of credit risk.

The methodology of using credit derivatives as a hedging and minimization of credit risks and directions for its application in order to manage banks' credit risks and stimulate the development of the Ukrainian economy is proposed.

Keywords: derivative financial instruments; credit risk; credit derivatives; hedging of credit risks; financing of projects.

Зміст

ВСТУП.....	\$ <input type="text"/>
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ КРЕДИТНИХ ДЕРИВАТИВІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАХИСТУ РИЗИКІВ.....	5
1.1 Економічна сутність та методи управління кредитними ризиками банку	5
1.2 Сутність та види кредитних деривативів.....	19
1.3 Правове регулювання ринку кредитних деривативів.....	31
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ 2 ОЦІНКА РІВНЯ КРЕДИТНИХ РИЗИКІВ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....	43
2.1 Аналіз рівня кредитного ризику в банківській системі України.	43
2.2 Тенденції розвитку світового ринку кредитних деривативів.....	49
2.3 Аналіз можливостей використання кредитних деривативів в банківській системі України	57
Висновок до другого розділу.....	66
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ КРЕДИТНИХ ДЕРИВАТИВІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИЦІ.....	68
3.1 Проблеми функціонування міжнародного ринку кредитних деривативів.....	68
3.2 Напрями використання кредитних деривативів як інструменту хеджування кредитних ризиків банку	82
Висновок до третього розділу.....	93
ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98
ДОДАТКИ	104

Вступ

Актуальність теми дослідження. Економічна та політична нестабільність призвели до нової хвилі фінансової кризи та розбалансованості фінансових ринків України. На тлі зазначених подій, однією з найважливіших проблем, пов'язаних із реалізацією кредитних послуг комерційних банків, постає проблема побудови ефективної системи управління кредитними ризиками. Отже, пошук нових підходів до управління кредитним ризиком банків розглядається як один з головних чинників поліпшення кредитного клімату в Україні.

На початку 90-х років у якості інноваційного інструменту управління кредитними ризиками було запропоновано використання кредитних деривативів. Ринок кредитних деривативів стрімко зростав та зрештою, на думку багатьох вчених, став головним чинником, який започаткував хвилю світової фінансової кризи 2007-2008рр. Однак, на нашу думку, раціональне використання кредитних деривативів як інструменту захисту кредитних ризиків банків залишається актуальним й досі, тому заслуговує на увагу та подальше дослідження.

Метою дослідження є визначення можливостей та доцільності використання кредитних деривативів як інструменту захисту кредитних ризиків банку на сучасному етапі розвитку банківської системи України.

Завдання дослідження роботи. Для досягнення мети дослідження було визначено наступні завдання:

- визначити економічну сутність та сучасні підходи та методи управління кредитними ризиками банку;
- визначити сутність та види кредитних деривативів;
- дослідити особливості правового регулювання функціонування ринку кредитних деривативів;
- проаналізувати рівень кредитного ризику в банківській системі України;

- визначити тенденції розвитку світового ринку кредитних деривативів;
- проаналізувати чинники, що визначають можливості та доцільність використання кредитних деривативів в банківській системі України;
- визначити проблеми функціонування міжнародного ринку кредитних деривативів;
- обґрунтувати можливі напрями використання кредитних деривативів як інструменту хеджування кредитних ризиків банку у сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є процеси управління кредитними ризиками банку.

Предмет дослідження є кредитні деривативи як інструменти захисту кредитних ризиків банку.

Методологія дослідження. У дослідженні було використано методи абстрагування, індукції, дедукції, узагальнення, аналізу, системне оцінювання при дослідженні сутності понять «кредитний ризик», «кредитні деривативи» та ін., табличне і графічне зображення даних при оцінюванні структури і динаміки рівня кредитних ризиків банківської системи України; регресійно-кореляційний аналіз для визначення чинників, що впливають на рівень кредитних ризиків. Для обробки й аналізу інформації застосовувались ПО Statistica 10 та MS Excel.

Інформаційна база дослідження: наукові праці вітчизняних та іноземних учених; нормативно-законодавчі акти Європейського Союзу та України, аналітичні дані Банку міжнародних розрахунків, Міжнародного валютного фонду, Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, офіційних статистичних збірників; аналітичні дані іноземних банків.

Наукова новизна одержаних результатів. Уточнено можливості використання кредитних деривативів для сталого розвитку економіки країни.

Особистий внесок здобувача. Кваліфікаційна робота є самостійно виконаним дослідженням. Усі розробки та пропозиції, що містяться в роботі, належать особисто автору.

ВИСНОВКИ

Виходячи з проведеного дослідження у дипломній роботі зроблено наступні висновки:

1. Кредитний ризик є одним із основних ризиків, з якими стикаються банки у своїй діяльності. В економічній теорії та практиці не існує єдиного підходу до визначення дефініції – кредитний ризик. Більшість науковців погоджується з тим, що кредитний ризик призводить до значних фінансових втрат банку, та навіть банкрутства банку і банківської системи, а тому питання його регулювання та мінімізації залишається актуальним.

2. Проблемою виступає відсутність способу оцінити рівень кредитного ризику за окремим позичальником, тобто визначити рівень кредитного ризику на індивідуальній основі. На додаток оцінка кредитоспроможності позичальника дуже сильно залежить від професіоналізму людини, яка проводить аналіз. У світі найбільш дієвим засобом захисту від кредитного ризику виступає - забезпечення за кредитом.

3. Кредитні деривативи – інструменти строкового ринку, що дозволяють банкам передавати (продавати за премію) кредитні ризики іншим учасникам фінансового ринку. Таким чином банки вивільнюють кошти із резервів під кредитні операції, та можуть використовувати їх, для розширення діяльності. Таким чином, можна резюмувати, що кредитні деривативи є відносно інноваційним і в певному рівні ефективним інструментом для управління кредитними ризиками в банківській справі. Однак необхідно враховувати й інші види ризику, які притаманні діяльності банків при роботі з подібними похідними. Природа цих ризиків, а також їхній вплив, вимагають окремого розгляду з боку банків, що використовують у своїй практиці кредитні деривативи. Проте, такі інструменти являють собою досить ефективні засоби для управління кредитними ризиками. Використання банками в сучасній практиці ризик-менеджменту кредитних деривативів дозволяє досягти більш

високого рівня ефективності загальної системи управління ризиками поряд з іншими методами та інструментами.

4. Ключовими проблемами, що стримують розвиток ринку кредитних деривативів в Україні, є низький рівень розвитку фінансового ринку, фінансова нестабільність і недосконалість законодавчої та нормативної бази. Виділено основні принципи регулювання ринку ПФІ: чітке визначення організаційно-правових меж функціонування ринків деривативів і повноважень регуляторів; уніфікація підходів до регулювання діяльності фінансових посередників на ринку похідних інструментів; запровадження чітких специфікацій для кожного виду деривативів; забезпечення остаточності розрахунків і умов виконання угод та посилення інституційної спроможності регуляторів щодо використання похідних інструментів із метою хеджування ризиків і підтримання ліквідності ринків.

5. В умовах, коли банки ризикують не тільки власними, але й залученими ресурсами, ризики які приймають банки, стають більш гострими. Тому питання управління ризиками в цілому ніколи не втрачали актуальності. Однак слід відмітити, що в Україні, регулятором висуваються певні вимоги до розміру ризику та відповідно проводиться аналіз ринку. Однак методика регулятора не дає достовірної інформації, стосовно розміру кредитного ризику в банківській системі України. Так фактичний розмір кредитного ризику визначається величиною очікуваних або фактичних втрат банків у результаті списання сум непокритою безнадійної заборгованості з їх балансів. В результаті банківська система України за період кризи 2007 – 2008 рр. накопичила значний рівень кредитного ризику.

6. Світовий ринок кредитних деривативів зазнає значних змін в останні роки, що в першу чергу пов'язано з зменшенням обсягів угод на позабіржовому ринку кредитних деривативів. У світовій практиці відбувається перехід з позабіржового ринку деривативів до біржового. Це пов'язано зі створенням єдиного контрагенту (репозитарію). Створення єдиного репозитарію критично необхідно для нормального розвитку ринку деривативів. Оскільки саме тільки

так можливо уникнути накопичення системних ризиків. Проте в результаті такого переходу, на нашу думку обсяги торгівлі деривативами будуть невпинно зменшуватись, що обумовлено небажанням певних покупців/продавців потрапляти в поле зору регуляторів.

Проаналізувавши строкову структуру ринку кредитних деривативів, ми дійшли до висновку, що в умовах підвищених ризиків і загрози дефолтів цілих країн стають популярними інструменти з короткими термінами обігу.

За статистичними оцінками всіх джерел, торгівля кредитними дефолтними свопами на протязі вже багатьох років була зосереджена в руках обмеженої кількості гравців ринку - дилерів. Однак на протязі останніх 5 років ситуація змінилась в зворотному напрямі.

7. Проаналізувавши чинники впливу на рівень кредитного ризику в банківській системі України, було виділено наступні фактори впливу: ВВП, інфляція, облікова ставка національного банку, частка кредитів фіз. осіб, частка кредитів юр. осіб, курс валюти, частка кредитного портфелю в активах, питома вага кредитного портфелю по відношенню до ВВП, рівень безробіття. Так, найбільший вплив на рівень кредитного ризику вказують наступні фактори: курс валюти, темпи зростання ВВП та тип кредитної політики банку.

8. Формування ринку кредитних деривативів є об'єктивною необхідністю, оскільки впливає на ефективність діяльності банків та фінансової системи в цілому. Використання банками кредитних деривативів дозволить знизити кредитні ризики, та покращити роботу самого банку. На додаток буде стимулюватися розвиток стратегічно важливих для держави галузей економіки, та крім цього буде розвиватися і сам банківський сектор. А участь банків в цьому процесі дозволить покращити систему оцінки позичальників та їх проектів, що відповідно знизить ризик неповернення кредитів до банку. Проте для ефективного впровадження кредитних деривативів в фінансову систему України слід розробити правове поле,³ з урахуванням світового досвіду, яке дозволить регулювати діяльність банків на ринку кредитних деривативів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демчик І. Управління кредитним ризиком / І. Демчик // Банківський менеджмент. – 2016. – №8. – С. 5
2. Здражевский В.О. Минимизация рисков: основные принципы построения эффективной системы управления финансовой мощности в банке / В.О. Здражевский // Аналитический банковский журнал. – 2002. – № 4(83). – С. 11–21.
3. Постанова Правління НБУ № 351 «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06.2016.
4. Система кількісної оцінки ризиків [Електронний ресурс] / Методичні вказівки з інспектування банків, схвалені Постановою Правління НБУ від 15.03.2004 №104. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>.
5. Конспект лекцій з дисципліни «Управління фінансово-інвестиційними ризиками» освітньо-професійної програми другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» / Укладач: Ганзюк С.М. - Кам'янське: ДДТУ, 2017 р. - 84 с.
6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 (ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. Центр “Академія”, 2000 р.; Т.2; Т.3 – 2002 р.
7. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
8. Примостка Л.О. Підручник. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2004. — 468 с.
9. Труш І.Є. ОСНОВНІ МЕТОДИ ОЦІНКИ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ БАНКУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ НИМ [Електронний ресурс] / І.Є. Труш // Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання. – Електронні дані. – [Дніпропетровськ : Дніпропетров. держ. аграрний ун-т : ТОВ "ДКС Центр",

2013]. – № 9. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення 17.09.2013 р.).

10. Teather, David. The woman who built financial 'weapon of mass destruction' / The Guardian Saturday 20 September 2008 [Електронний ре-сурс]. — Режим доступу:
<http://www.guardian.co.uk/business/2008/sep/20/wallstreet.banking>.

11. Шаврук В. Рынок кредитных дефолтных свопов: возникновение и тенденции развития / В.Шаврук // Информационно-аналитический и научно-практический журнал Национального банка Республики Беларусь «Банковский вестник» – 6'2012. – С. 43–51.

12. Кузнєцова Л. В. Кредитний менеджмент: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Кузнєцова. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2007. – 332 с.

13. Фінанси : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.

14. Вовчак О. Д. Кредит і банківська справа : підручник / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків. – К. : Знання, 2008. – 564 с.

15. Котлер Ф. Основы маркетинга. Профессиональное издание / Ф. Котлер, Г. Армстронг. – М. : Изд-во «Вильямс», 2009. – 1072 с.

16. Колодізєв О. М. Гроші і кредит : підручник / О. М. Колодізєв, В. Ф. Колесніченко. – К. : Знання, 2010. – 615 с.

17. Зверяков М. І. Управління фінансовою стійкістю банків: підручник / М. І. Зверяков, В. В. Коваленко, О. С. Сергєєва. – Київ: «Центр учбової літератури», 2016. – 520 с.

18. Зверяков М. І. Сучасна економіка як об'єкт економічної теорії: монографія / М. І. Зверяков. – Одеса : Пальміра. – 2008. – 173 с.

19. Журавка Ф. О. Забезпечення стійкого розвитку ринку похідних фінансових інструментів України / Ф. О. Журавка, І. М. Бурденко, І. О. Макаренко. – Суми: ТОВ "Друкарський дім "Папірус", 2012. – 166 с.

20. Фельдман А.Б. Производные финансовые и товарные инструменты: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2003.

21. Шмуратко Я.А. Тенденції розвитку світового та вітчизняного ринків похідних фінансових інструментів / Я.А. Шмуратко // Електронне наукове

видання «Глобальні та національні проблеми економіки». – 2015. – Випуск 8. – С. 1092–1096.

22. The changing shape of interest rate derivatives markets, BIS Quarterly Review, December 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bis.org/quarterlyreviews/index.htm>

23. Міщенко С.В., Міщенко В.І., Регулювання ринку деривативів в Україні // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. - 2016. - Т. 21. - Вип. 5. (47). – Ст. 186 -189.

24. Офіційний сайт Національної комісії по цінним паперам та фондовому ринку - <http://www.nssmc.gov.ua/>

25. Питання функціонування та вдосконалення інфраструктури фондового ринку України: Інформаційно-аналітичні матеріали / За ред. к.е.н. О.І. Кіреєва , к.е.н. М.М. Шаповалової та к.е.н. Н.І.Гребеник – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 132 с.

26. Зверяков М. І. Управління фінансовою стійкістю банків: навчальний посібник / М. І. Зверяков, В. В. Коваленко, О. С. Сергєєва. – Одеса: Атлант, 2014. - 484 с.

27.«Податковий кодекс України» від 02.12.2010 № 2755-VI; пп. 14.1.45 ст. 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page2>

28. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» , Верховна Рада України; Закон від 23.02.2006 № 3480-IV; остання редакція від 20.09.2015;

29. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо подальшого удосконалення адміністрування податків і зборів: Закон України від 06.12.2012 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5519-17>

30. Духновська Л. Податковий облік цінних паперів і деривативів / Л. Духновська, Т. Редзюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/9260/1/2.pdf>

31. Проект Закону зареєстровано за №3498. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/news/Novyny/127384.html>

32. Detailed tables on semiannual OTC derivatives statistics at end-June 2011

[Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bis.org/statistics/derdetailed.htm> — Дата доступа: 01.02.2012.

33. Данные мирового ВВП. — Режим доступа: <http://databank.worldbank.org>.

34. Trade Information Warehouse Report/The Depository Trust and Clearing Corporation [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dtcc.com/products/derivserv/data/index.php> — Дата доступа: 01.02.2012.

35. Weistroffer, Christian. Credit default swaps — Heading towards a more stable system. Deutsche Bank Research, Dec 21, 2009, 26 p. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bba.org.uk/media/article/Credit-default-swaps-Heading-towards-a-more-stable-system> — Дата доступа: 01.02.2012.

36. BBA — British Banker's Association. Credit Derivatives Report 2006 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bba.org.uk/publications/entry/bba-credit-derivatives-report-2006/books-reports-subscriptions/> — Дата доступа: 01.02.2012

37. Кредитна діяльність банків України: проблеми та перспективи розвитку: монографія / За ред. В.В. Коваленко. — Одеса: Видавництво «Атлант», 2015. — 217 с.

38. Опря А. Т. Статистика (модульний варіант з програмованою формою контролю знань). Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 448 с. ISBN 978-611-01-0266-7

39. G20 Leaders Statement: The Pittsburgh Summit [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.g20.utoronto.ca/2009/>. — Date of access: 10.08.2016.

40. Cannes Summit Final Declaration — Building Our Common Future: Renewed Collective Action for the Benefit of All [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.g20.utoronto.ca/2011/>. — Date of access: 10.08.2016.

41. Report on OTC derivatives data reporting and aggregation requirements. Consultative report. Bank for International Settlements and International Organization of Securities Commissions. August 2011. ISBN 92-9197-882-5 (online); www.bis.org/publ/cpss96.pdf

42. Сравнительная характеристика репозитарной деятельности в разных юрисдикциях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cbr.ru/finmarkets/files/development/Moiseev.pdf>. – Дата доступа: 10.08.2016.

43. Шаврук В. Рынок кредитных дефолтных свопов: возникновение и тенденции развития / В.Шаврук // Информационно-аналитический и научно-практический журнал Национального банка Республики Беларусь «Банковский вестник» – 6'2012. – С. 43–51.

44. Г. В. Миськів, Кредитні деривативи як новітні інструменти кредитного ринку / Г. В. Миськів/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3177>

45. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету : [монографія] / О. Хаб'юк. – Івано-Франківськ : ОППО ; Снятин : ПрутПринт, 2008. – С. 85–89

46. Кузнєцова Л.В. Інноваційні фінансові інструменти захисту банків від ризиків на кредитному ринку / Л.В. Кузнєцова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки. – 2015. – № 15. – Ч. 2. – С. 142–145.

47. Діденко С.В. Кредитні деривативи: теоретичні та емпіричні аспекти. [Текст]/Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник тез доповідей на 9 Всеукраїнської науково-практичній конференції (10-11 листопада 2005 р.). – Суми: УАБС НБУ, 2005. - 96 с. - 46-47с.

48. Зверяков М. І. Формування системи індикаторів фінансової стійкості банківської систем / М. І. Зверяков, В. В. Коваленко // Фінанси України. – 2012. - №4 – С. 3-12.

49. Шмуратко Я.А. Роль банків на ринку похідних фінансових інструментів / Я.А. Шмуратко // Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка». – 2014. – Т. 19. – Випуск 3/4. – С. 121–125.

50. Габбард Р.Г. Гроші, фінансова система та економіка : [підручник] / Р.Г. Габбард ; пер. з англ. ; наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесевич. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 281.

51. Шмуратко Я.А. Тенденції розвитку світового та вітчизняного ринків похідних фінансових інструментів / Я.А. Шмуратко // Електронне наукове

видання «Глобальні та національні проблеми економіки». – 2015. – Випуск 8. – С. 1092–1096.

52. Соловйов П. Новый этап развития внебиржевого рынка деривативов: необходимость или обязанность / Соловйов П.// [Електронний ресурс] – Режим доступа: <https://docplayer.ru/46771995-Novyy-etap-razvitiya-vnebirzhevogo-rynka-derivativov-neobhodimost-ili-obyazannost.html>

53. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>